

Kazimierz Ajdukiewicz: od semiotyki do semantyki – wstęp

Dwunastego kwietnia 2013 r. minęła 50. rocznica śmierci Profesora Kazimierza Ajdukiewicza (1890–1963), jednego z najznakomitszych filozofów i logików polskich XX w.; wybitnego przedstawiciela szkoły lwowsko-warszawskiej; jednego z najbliższych uczniów i współpracowników założyciela szkoły – Kazimierza Twardowskiego; nadzwyczajnego pedagoga i animatora życia filozoficznego i naukowego; twórcy czasopisma „*Studia Logica*” oraz stałego współpracownika czasopisma „*Erkenntnis*”; profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie; po II wojnie światowej profesora i rektora Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, a następnie, aż do emerytury w 1961 r., profesora Uniwersytetu Warszawskiego.

Drogę intelektualną Profesora Ajdukiewicza od radykalnego konwencjonalizmu do radykalnego empiryzmu oraz dużą różnorodność podejmowanej problematyki filozoficznej ukazuje najlepiej zbiór jego esejów *Język i poznanie*, cechujący się wyjątkową klarownością i precyzją badawczą. Również prace bardziej popularne, takie jak *Zagadnienia i kierunki filozofii*, czy wydana pośmiertnie *Logika pragmatyczna*, były dla kolejnych pokoleń polskich filozofów wzorem intelektualnego rygору, ścisłości i jasności myślenia. Logika miała dla niego szczególnie znaczenie, toteż podkreślał jej rolę nie tylko w uprawianiu samej filozofii, ale również w „szerzeniu logicznej kultury myśli i słowa”. Był umysłem wnikliwym, skrupulatnym i głęboko drażącym filozoficzne problemy – dlatego Tadeusz Kotarbiński nazywał go „profundystą”.

Zasługi Ajdukiewicza w różnych obszarach filozofii są trwałe i niezwykle ważne. W polskiej filozofii w codziennym użyciu pozostała nie tylko terminologia wypracowana przez Ajdukiewicza, lecz także szereg rozróżnień, klasyfikacji, podziałów oraz filozoficznych pomysłów jego autorstwa. Na pewno Ajdukiewiczow-

ska metoda parafraz stała się oryginalnym sposobem analizy filozoficznej i jedną z metod uprawiania filozofii. W swojej pracy intelektualnej zawsze odwoływał się do hasła: „Uznawaj tylko twierdzenia uzasadnione”. Uważał, że postawa krytyczna sytuuje się pomiędzy Scyllą sceptycyzmu a Charybdą dogmatyzmu. Chroni ona przed wypowiedzianiem twierdzeń, które są słabo uzasadnione lub w ogóle nieuzasadnione. Nie pozwala tym samym wpadać nie tylko w dogmatyzm, ale co gorsza w doktrynerstwo, w którym występuje całkowita niewrażliwość na kontrargumenty. Co ciekawe, więcej doktrynerstwa dostrzegał w ideologiach politycznych, takich jak marksizm niż w religii – uznawał bowiem, że dogmaty religijne mogą nie być pozbawione pewnego uzasadnienia (proweniencji emocjonalnej).

Charakteryzował go duży krytycyzm również wobec własnych koncepcji. W dojrzałym okresie swojej twórczości był zwolennikiem tezy radykalnego konwencjonalizmu, czyli koncepcji utrzymującej, że aparatura pojęciowa, a więc ogół znaczeń wyrażen jakiegoś jednego języka, nie jest kształtowana w sposób absolutny przez dane doświadczenia. Oznacza to, że decydując się na pewną aparaturę pojęciową, jesteśmy zmuszeni na podstawie danych doświadczenia uznawać za prawdziwy pewien zbiór sądów, a wybierając inną aparaturę pojęciową, możemy – na podstawie tych samych danych doświadczenia – powstrzymać się od uznawania tego zbioru sądów. W późnym okresie swej twórczości Ajdukiewicz tęzę tę odrzucił, ale zawsze podkreślał, że ujmowała go ona swą oryginalnością i dalekosiężnością światopoglądową. Przeciwstawił wtedy konwencjonalizmowi stanowisko empirystyczne i doprowadził je nawet do skrajności, negując istnienie zdań analitycznych, twierdząc, że nawet prawa logiki mają status hipotez empirycznych.

Doniosłość i oryginalność badań, które skłoniły Ajdukiewicza do realizmu metafizycznego, wynikały z odrzucenia różnych wersji idealizmu: typu subiektywnego (w wydaniu Berkeleygo) i typu obiektywnego (w wydaniu Hegla i neokantystów). Polemikę ze stanowiskiem idealistycznym prowadził, stosując metodę parafraz, formułując tezę idealizmu w wersji semantycznej. Doprowadziło go to do przekonania, że to, co wiążemy najczęściej z wyrazem „istnienie”, nie jest tylko korelatem myśli, jak głosi idealizm typu subiektywnego lub transcendentnego, lecz czymś, co powinno być połączone z istnieniem przedmiotów, które istnieją niezależnie od podmiotu i jakichkolwiek kryteriów orzekania o prawdzie. Co prawda wobec tej krytyki zgłoszono później szereg zastrzeżeń, ale gdy przyjmiemy pewne dodatkowe założenia filozoficzne, to krytyka ta da się obronić i wydaje się konkluzywna. W każdym razie i dziś jeszcze jest uznawana przez wielu za najbardziej oryginalną krytykę stanowisk idealistycznych w metafizyce. Dla samego Ajdukiewicza odrzucenie idealizmu było ważne o tyle, że uutorowało mu drogę do uznania empiryzmu.

Warto również krótko wspomnieć o innych zasługach Ajdukiewicza, które pozostają trwałym wkładem w rozwój filozofii. W semiotyce i filozofii języka polegają one na opracowaniu ogólnej teorii znaczenia wyrażen (syntaktyczno-prag-

matyczna), gramatyki kategorialnej, dyrektyw znaczeniowych, czyli tzw. reguł sensu (dedukcyjnych i empirycznych), teorii synonimiczności i równoznaczności wyrażań przy przekładaniu z jednego języka na drugi, trawestowaniu języka na metajęzyk oraz odróżnienia języków symbolicznych i naturalnych.

W logice przedstawił Ajdukiewicz typologię definicji, opracował podstawy logiki pytań i w ogóle był pionierem logiki erotetycznej w skali światowej. Zaproponował własną klasyfikację rozumowań, odbiegającą od klasyfikacji Jana Łukasiewicza i Tadeusza Czeżowskiego, w której uwzględniał rozumowanie statystyczne. Zajmował się również problemem nauczania logiki na wszystkich poziomach kształcenia oraz wypracował dydaktykę logiki, powiązaną zarówno z naukami szczegółowymi, jak i z semiotyką i metodologią nauk.

W metodologii nauk zaproponował klasyfikację nauk oraz wszechstronnie opracował zagadnienie uzasadnienia i problem konwencjonalizmu w nauce. Podkreślał również istotną wartość nauki i naukowego poglądu na świat, zarówno w coraz lepszym poznaniu świata, jak i w kształtowaniu cywilizacji i ulepszaniu życia człowieka.

W metafizyce zajmował się pojęciem istnienia (*esse reale* i *esse intentionale*), np. w odniesieniu do imion własnych, problemem czasu, teorią substancji, problemem uniwersaliów oraz kwestiami na pograniczu metafizyki i religii: problemem Boga i problemem nieśmiertelności duszy.

W epistemologii podejmował problemy źródeł i granic poznania, teorii prawdy, roli aparatury pojęciowej w poznaniu oraz kwestie realizmu epistemologicznego i refutacji idealizmu.

Natomiast antropologii filozoficznej i filozofii praktycznej poświęcił szereg rozważań dotyczących teorii wartości, teorii uczuć, teorii charakteru i teorii działania oraz koncepcji sprawiedliwości.

Niektóre teksty zebrane w tym tomie są pokłosiem konferencji pt. *Kazimierz Ajdukiewicz: Od semiotyki do metafizyki*, która odbyła się w Bydgoszczy w dniach 17–18 października 2013 r., zorganizowanej przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy wraz z bydgoskim oddziałem Polskiego Towarzystwa Filozoficznego z okazji pięćdziesiątej rocznicy śmierci filozofa. Dołączamy do nich artykuły nadesłane specjalnie do tego tomu. Wszystkie te teksty są zachętą do ponownej refleksji nad bogatą spuścizną filozoficzną Ajdukiewicza, koncentrując się na głównych obszarach jego zainteresowań naukowych. Oddają one sposób recepcji myśli Kazimierza Ajdukiewicza pół wieku od jego śmierci: wskazują na wątki ważne, które są ciągle aktualne, a nawet na te, które były dotychczas rzadko podejmowane. Teksty te można podzielić na cztery grupy tematyczne. W grupie pierwszej znajduje się pięć tekstów dotyczących zagadnień w szerokim sensie epistemologicznych: koncepcji prawdy, krytyki idealizmu, sporu o realizm, koncepcji nauk dedukcyjnych i problematyki emocji. W grupie drugiej prezentujemy cztery teksty dotyczące logiki, odnoszące się zarówno do

teoretycznego problemu uzasadnienia praw logiki, jak i do praktycznych zagadnień związanych z nauczaniem logiki i dydaktyką logiki. W grupie trzeciej przedstawiamy zagadnienia związane z semiotyką: dotyczą one koncepcji erotetyki Ajdukiewicza, problemu defektów semiotycznych oraz zastosowania analizy kategorialnej do badania języków naturalnych. W grupie czwartej umieściliśmy trzy teksty odnoszące się do problemów, które uważano w dorobku Ajdukiewicza za marginalne, czyli do zagadnień moralnych, światopoglądowych i religijnych.

I tak Maciej Chlewicki zestawia klasyczną koncepcję prawdy z ujęciami nieklasycznymi w rozumieniu Ajdukiewicza, wskazując na niedosłowny i nieporównujący sens rozumienia „zgodności” między myślą a rzeczywistością w klasycznej definicji prawdy. Takie rozumienie pozwalało na odparcie sceptycyzmu, ale można je stosować również do odparcia zarzutu błędnego koła i zarzutu redundancji wobec klasycznej definicji prawdy.

Maciej Sendłak rekonstruuje zarzuty Ajdukiewicza wobec idealizmu wyrażone w artykule „W sprawie pojęcia istnienia”. Wskazuje, że zarzuty te są niedoskonałe i że istnieje możliwość takiego przeformułowania tezy idealistycznej, która będzie odporna na te zarzuty. Proponuje dwie możliwości takiego przeformułowania: (1) odwołujące się do zagadnienia fundowania; (2) nawiązujące do rozróżnienia między językiem przedteoretycznym (empirycznym) i teoretycznym.

Artur Kosecki, porównując stanowisko Ajdukiewicza i Dummetta w sporze o realizm, przedstawia dwa podejścia do tego filozoficznego sporu sformułowane na gruncie języka. Obaj autorzy podjęli wysiłek przeniesienia tego sporu, z płaszczyzny metafizycznej na płaszczyznę językową i używali metody parafrazy w celu jego rozwiązania. Podejście Ajdukiewicza, odwołujące się do programu epistemologii semantycznej, okazało się – zdaniem autora – bardziej skuteczne niż podejście Dummetta, odnoszące się do systematycznej teorii znaczenia.

Joanna Krzemkowska-Saja podejmuje próbę rekonstrukcji poglądów Ajdukiewicza na naturę emocji. Następnie konfrontuje je z prezentowanymi współcześnie kognitywistycznymi teoriami emocji. Wskazuje, że koncepcja Ajdukiewicza zbliżona jest do tzw. słabego kognitywizmu i najbardziej podobna do quasi-percepcyjnego modelu emocji formułowanego współcześnie przez Ronalda de Sousa.

Artur Dobosz konfrontuje poglądy Ajdukiewicza na twórczość naukową z nowymi teoriami zaczerpniętymi z psychologii twórczości. Po rekonstrukcji koncepcji Ajdukiewicza, która głosiła, że do wiedzy naukowej dochodzi się na drodze wnioskowania, szczególnie zaś wnioskowania redukcyjnego, autor stwierdza, iż tezy tej nie da się utrzymać, wydaje się bowiem w kontekście rozwijanych przez psychologów twórczości badań nad procesami i strategiami twórczymi w nauce, że mają one raczej pozalogiczny charakter.

Marek Lechniak przedstawia Ajdukiewicza ujęcie problemu uzasadniania praw logiki na tle dyskusji dotyczącej podstaw logiki, która toczyła się w XX w. Stwierdza, że w pracach Ajdukiewicza problem ten ewoluował wraz ze zmieniającymi się jego poglądami na koncepcję języka. Rekonstruuje różne etapy ewo-

lucji poglądów Ajdukiewicza w tym względzie, autor porównuje je z głównymi stanowiskami uformowanymi w dyskusji nad uprawomocnieniem praw logiki.

Ryszard Maciołek pisze o poglądach Ajdukiewicza na dydaktykę w kontekście jej powiązań z logiką i metodologią nauk. Poglądy te wyrastały ze sprzeciwu wobec psychologizacji dydaktyki i ujmowania filozofii kształcenia wyłącznie z podmiotowej perspektywy. Wkład Ajdukiewicza do debaty o dydaktyce toczony w szkole lwowsko-warszawskiej polegał na wyakcentowaniu przedmiotowego i formalnego aspektu dydaktyki, skierowanego na reguły i zasady oraz narzędzia skutecznego procesu nauczania, i osadzeniu jej podstaw na fundamencie logiki.

W drugim artykule Ryszard Maciołek przedstawia, na podstawie publikacji Ajdukiewicza, argumenty w obronie nauczania logiki jako kursu usługowego w szkolnictwie wyższym. Autor pokazuje, że propozycja Ajdukiewicza była spójną koncepcją usługowego nauczania logiki jako niezbędnej sprawności logicznego myślenia, w wymiarze zarówno kadrowym, jak i instytucjonalnym. Projekt ów nie doczekał się nigdy pełnej realizacji, choć byłby potrzebny również dzisiaj, w obliczu upadku kultury logicznej wśród osób mających wyższe wykształcenie.

Podobne tezy przedstawia również Kazimierz Czarnota, który w syntetycznym tekście wylicza postulaty Ajdukiewicza kierowane wobec nauczania logiki na różnych poziomach kształcenia. Konfrontuje je następnie z obecną praktyką w tym zakresie i konkluduje, że postulaty te ciągle czekają na pełną realizację.

Andrzej Kmiecik pisze o efektywności procesu dydaktycznego w kontekście rozumienia pojęć logicznych i związanej z tym przeszkody epistemicznej. W ciekawy sposób zestawia metodologiczną koncepcję samowiedzy Ajdukiewicza oraz paradoksy implikacji materialnej z koncepcją przeszkody dydaktycznej Gastona Bachelarda.

Aleksandra Horecka z kolei rekonstruuje różne fazy kształtowania się Ajdukiewiczowskiej teorii pytań. Następnie porównuje teorię Ajdukiewicza z teoriami erotetyki sformułowanymi przez Bernarda Bolzano, Kazimierza Twardowskiego i Romana Ingardena. Autorka wskazuje, że na tle innych koncepcji erotetyka Ajdukiewicza okazuje się teorią oryginalną i w wielu miejscach nowatorską. Autorka na końcu tomu jako uzupełnienie dołącza również w swoim tłumaczeniu fragmenty z dzieła Bolzano dotyczące logiki pytań.

Alicja Chybińska rekonstruuje koncepcję defektów semiotycznych w pracach Ajdukiewicza oraz porównuje ją z koncepcją wad wyrażen językowych i błędów użycia języka. Następnie ukazuje, w jaki sposób zagadnienie poprawności semiotyczno-logicznej i związana z tym koncepcja wykrywania defektów służyła do analizy problemów filozoficznych i logicznych (wykrywania i usuwania eliptyczności, wieloznaczności i nieostrości pojęć) i stanowiła – obok metody parafraz – oryginalną metodę filozoficzną stosowaną przez Ajdukiewicza.

Karol Samsel stosuje analizę kategoryjną Ajdukiewicza do badania znaków interpunkcyjnych (przestankowych), czyli tzw. spajaczy występujących w języku naturalnym. Analiza semantyczna tych znaków ukazuje zdaniem autora zaburzenia

spójności syntaktycznej, prowadzące do nadprzyrzędowania kategorii syntaktycznych (transkategoryzacji lub polikategoryzacji).

Stefan Konstańczak, wychodząc od koncepcji wolnej woli, pisze o miejscu i roli problematyki etycznej w pismach Ajdukiewicza. Ukazuje jednocześnie, że chociaż Ajdukiewicz, z powodu niechęci do spekulacji metafizycznej, dostrzegał poważne trudności związane z wypracowaniem systematycznej koncepcji filozofii moralnej, to jednak podkreślał znaczenie etyki w nauce i kulturze oraz uznawał wysokie standardy moralne w codziennym życiu i poświęcał wiele miejsca etycznemu wymiarowi pracy uczonego.

Dwa ostatnie teksty koncentrują się na problemie światopoglądu i roli przekonań religijnych u Ajdukiewicza. Dariusz Łukasiewicz w sposób systematyczny analizuje koncepcję światopoglądu zaproponowaną przez Ajdukiewicza na tle podobnych koncepcji końca XIX w. – Franza Brentano i Bernarda Bolzano oraz wiąże tę koncepcję z tezą o jedności filozofii. Następnie ukazuje, w jaki sposób klimat tych idei wpłynął na kształt antyredukcyjnego podejścia do sformułowanej przez Ajdukiewicza koncepcji przekonań religijnych, wypracowanego w konfrontacji z antymetafizycznymi nurtami pozytywizmu i marksizmu.

Ryszard Mordarski również usiłuje odczytać poglądy Ajdukiewicza na religię w kontekście zarówno tradycji religijności polskiej, jak i neopozytywistycznego klimatu intelektualnego, z którym sympatyzował Ajdukiewicz, oraz politycznego wpływu ideologii marksistowskiej po II wojnie światowej. Skłania go to do tezy, że Ajdukiewicz w kwestii przekonań religijnych wyznawał pewien rodzaj „miękkiego” agnostycyzmu.

Chcieliśmy podziękować wszystkim uczestnikom konferencji poświęconej myśli Kazimierza Ajdukiewicza oraz tym wszystkim, którzy – nie mogąc uczestniczyć w konferencji w Bydgoszczy – nadesłali swoje teksty do tego tomu. Mamy nadzieję, że publikacja ta nie tylko przypomni najważniejsze wątki myśli filozoficznej Kazimierza Ajdukiewicza, ale zachęci również do dalszej lektury i samodzielnych badań nad jego bogatą twórczością.

Dariusz Łukasiewicz i Ryszard Mordarski